

İmâm-ı Rabbânî’de Hanefîlik Düşüncesi ve Ebû Hanîfe Savunusu

The Idea of Hanafism in Imâm al-Rabbânî and the Defense of Abû Hanîfa

İskender KARAYİĞİT¹
Fetullah YILMAZ²

¹Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Gümüşhane, Türkiye

²Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Öz

İslâm tarihinde daha çok tasavvufî kimliği ile öne çıkan ve tarikat şeyhi olarak tanınan İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), çoğunlukla tasavvufa yoğunlaşsa da yaşadığı dönemde İslâm’ın tahrif edilme çabalarına karşı durmuş, itikâdî ve siyasi alanlarda mücadele vermiştir. Bu bağlamda o, yaşadığı topraklarda yöneticilik yapan Ekber Şâh’ın (ö. 1014/1605) Dîn-i İlâhî projesinin başarısız olması için gayret sarf etmiştir. İmâm-ı Rabbânî, tasavvufî ve itikâdî alanlardaki önemli çalışmalarının yanında birçok fıkıh ve fıkıh tarihi meselesiyle de ilgilenmiştir. Kendinden önceki mirası devralmış birisi olarak fıkıhla ilgili pek çok konuda söz söyleme gereği duymuştur. Bunlardan birisi de Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve onun mezhebi hakkında yapılan tenkitlerdir. İmâm-ı Rabbânî özellikle *el-Mektûbât* adlı eserinde ehl-i re’y ve ehl-i hadîs kavramları etrafında gelişen tartışmalara dâhil olmuş ve doğal olarak mensup olduğu Hanefî mezhebi ve onun imamı Ebû Hanîfe’yi farklı bakımlardan birtakım delillerle savunma gayretine girmiştir. O, Hanefî imamlarının salt re’yçi diye nitelenmelerine karşı çıkmış, onların hadisleri kabul ettiklerini, bunun yanı sıra hüküm istinbatında kendilerine has yöntemlere de sahip olduklarını ifade etmiştir. Yine o, Hanefîliği ele alırken sadece bazı “ilmi” delillerle yetinmemiş, bunların yanında ictihadda Hz. İsa ve Ebû Hanîfe benzerliği, Hz. İsa’nın nüzûlden sonra Hanefî mezhebine uygun amel edeceği ve Hanefî mezhebinin nübüvvet kemâlâtına sahip olması gibi manevî, işari ve tasavvufî argümanlarla da savunmasını güçlendirme yoluna gitmiştir. İmâm-ı Rabbânî muhaliflerin iddialarına bu şekilde karşı cevaplar vererek Hanefî mezhebinin hak üzere olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. Bu makalede, İmâm-ı Rabbânî’nin Hanefîliğe yüklediği bazı manevî-işari vasıflar ile kimi ehl-i hadîsin ileri sürdüğü iddialara karşı verdiği cevaplar ve yaptığı savunmalar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Tasavvuf, Hanefîlik, Ebû Hanîfe, İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*.

ABSTRACT

Imâm al-Rabbânî (d. 1034/1624), who came to the forefront in Islamic history mostly with his Sufi identity and was known as the sheikh of the order, although he mostly focused on Sufism, stood against the efforts to distort Islam during his lifetime and struggled in the theological and political fields. In this context, he made efforts to ensure the failure of Akbar Shâh’s (d. 1014/1605) project of Dîn-i İlâhî. In addition to his important works in the fields of sufism and theology, Imâm al-Rabbânî was also interested in many issues of Islamic jurisprudence (fiqh) and its history. As a person who inherited the legacy of his predecessors, he felt the need to speak on many issues related to fiqh. One of these is the criticism made about Abû Hanîfa (d. 150/767) and his school of thought. Imâm al-Rabbânî, especially in his work *Maktûbât*, was involved in the debates around the concepts of ahl al-ra’y and ahl al-hadîth, and naturally tried to defend the Hanafî sect to which he belonged and its imam Abû Hanîfa with a number of evidences from different perspectives. He objected to the characterization of the Hanafî imams as mere rā’yists (lit. opinionists), stating that they accepted hadîths but also had their own methods of deriving rulings. Again, he was not contented with only some ‘scientific’ evidences in his discussion of Hanafism, but he also strengthened his defense with spiritual, allegorical, and mystical arguments, such as the similarity between Jesus Christ and Abû Hanîfa in ijtihad, the fact that Jesus would act in accordance with the Hanafî school of thought after his descent, and the fact that Hanafî sect possesses the perfection of prophethood. By responding to the claims of the opponents in this way, Imâm al-Rabbânî tried to justify the Hanafî school of thought. In this article, some of the spiritual-ischemic qualities that Imâm al-Rabbânî attributed to Hanafis and his responses and defenses to the allegations put forward by some ahl al-hadîth scholars will be discussed.

Keywords: Islamic Law, Sufism, Hanafism, Abû Hanîfa, Imâm al-Rabbânî, *Maktûbât*.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
İskender KARAYİĞİT
E-mail: iskender52_@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 30.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 15.04.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 18.04.2025

Atf: Karayığit, İskender - Yılmaz, Fetullah.
“İmâm-ı Rabbânî’de Hanefîlik Düşüncesi ve Ebû Hanîfe Savunusu”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 63/1 (Nisan 2025), 84-97.

Cite this article as Atf: Karayığit, İskender - Yılmaz, Fetullah. “The Idea of Hanafism in Imâm al-Rabbânî and the Defense of Abû Hanîfa”. *Journal of İlahiyat Researches* 63/1 (April 2025), 84-97.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International License.

GİRİŞ

Hicri ikinci asrın başından itibaren itikâdî ve amelî farklı yaklaşımları ifade etmek için “ehl-i hadis” ve “ehl-i re’y”¹ isimlendirmeleri kullanılmıştır. Ebû Hanîfe'nin öncülüğünü yaptığı, fikhî konularda nasla yetinmeyip belli metotları da kullanılarak hükme ulaşanları ifade eden ve Küfe merkezli (Irak ekolü) olan ehl-i re'yî Hanefîler temsil etmiştir.² Diğer tarafta İmam Mâlik'in (ö. 179/795) önderliğini yaptığı, fikhî meselelerin çözümünde re'ye nispetle hadise daha çok yer veren Medine merkezli ehl-i hadis (Medine ekolü) teşekkül etmiştir.³

Hicri ikinci asrın sonu ile üçüncü asrın başlarında İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) müctehid kimliğiyle ortaya çıkması ehl-i hadis ve ehl-i re'y tartışmasında değişikliğe neden olmuştur. Zira İmam Şâfiî; Mâlikî ve Hanefîlerin haber-i vâhid'e dair yaklaşımlarına itiraz ederek İmam Mâlik'i ehl-i re'y grubuna itmiş, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) İmam Şâfiî'ye nispetle kıyası daha az kullanıp sahâbî kavline daha çok yer vermesi gerçek anlamda ehl-i hadis'in kendisi olduğu imâsını doğurmuştur. Böylece ehl-i hadisî Hanbelîler temsil ederken, diğer üç mezhep ehl-i re'y'in temsilcisi olmuştur. Zâhirîler ise Ahmed b. Hanbel'in kıyas ve sahâbî kavlini hüccet kabul etmesinden yola çıkarak Hanbelîleri ehl-i re'y grubuna katmış ve kendilerini ehl-i hadis'in yegâne temsilcisi saymışlardır. Sonuç olarak fikhî mezhepler içinde kimin ehl-i hadis kimin ehl-i re'y olduğu sorusunun cevabı izafî bir mesele hâline gelmiştir.⁴

Hicri üçüncü asrın ilk yarısında Mu'tezile mezhebi ile Abbâsî Devleti ortaklığından doğan “halku'l-Kur'ân” meselesi ehl-i re'ye kuşkuyla bakılmasına sebep olmuş, böylece usûl-i fikhın zirveye ulaşacağı beşinci asra kadar ehl-i re'y ve ehl-i hadis arasında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda özellikle Ebû Hanîfe ve ashabına yönelik ağır tenkitler yapılmış,⁵ bu tenkitlere de karşı taraftan cevaplar verilmiştir. Zamanla bu tenkitler ve bunlara karşı yazılanlar önemli bir literatürün vücut bulmasında etkili olmuştur.⁶ Diğer yandan, Ebû Hanîfe hakkındaki tenkitlere pek çok Hanefî âlim tarafından verilen cevaplar genelde usûlî zeminde kalmış ve bazıları en azından taassup şüphesi barındırmakla nitelendirilmiştir.⁷

Bu tartışmalara kendisi de Hanefî mezhebine mensup olmakla birlikte, tasavvufi kimliği ile öne çıkan ve İmam-ı Rabbânî olarak bilinen Ahmed Serhendî de katılmıştır. Fakat görülebildiği kadarıyla fikhî meselelere yaklaşımda özgün bir yol takip eden İmâm-ı Rabbânî'nin konu hakkındaki görüşlerini ele alan bir çalışma bulunmamaktadır.

İmâm-ı Rabbânî, Hanefîliği ele alırken sadece usûlî açıklamalar yapmakla yetinmemiş, ayrıca Hz. İsa ve Ebû Hanîfe benzerliği, Hz. İsa'nın, nüzûlden sonra Hanefî mezhebine muvafık amel edeceği, Hanefîlikte nübüvvet kemâlâtının olduğu gibi, başka eserlerde rastlanması pek mümkün görünmeyen tasavvufi bir yaklaşım sergilemiştir. Onun “keşfî” nitelikteki yaklaşımlarının da bir nevi taassup olarak değerlendirilmesi mümkün görülebilir. Ancak İmâm-ı Rabbânî'nin kimi keşfî yorumları zaman zaman kendi mezhebinin aleyhine de sâdır olmakta, bu da taassup şüphesine pek imkân tanımamaktadır. Örneğin o, Hanefî mezhebinde cemaatin kıraat yapmamasını ilk zamanlar içine sindiremediğini bizzat dile getirmiştir.⁸ Mamafih o, kendi mezhebi hakkında asla taassup göstermediğini de ifade etmiştir.⁹ Kişinin kendi lehine olan ifadeleri her ne kadar başkası için delil sayılmasa da imama uyanların kıraati meselesinde olduğu üzere kendi mezhebine karşı mesafeli yaklaşımları yanında, bazı nâfile ibadetlerde Şâfiî mezhebinin taklit etmesi, ayrıca ibadetlerin

1 Re'y, hakkında nas olmayan konularda delil elde etmek için şeriatın gösterdiği yoldan giderek akıl yürütmektir. Bk. Abdülvehhâb Hallâf, *Mesâdiru't-teşri'î'l-İslâmî* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1993), 7-8. Re'y'in olumlu ve olumsuz iki anlamda tarifi yapılmışsa da nedense İslâm tarihi kültüründe (özellikle mihne olayıyla beraber) ikinci anlamıyla şöret bulmuştur. Bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 29.

2 Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdîr Hân b. Hasen b. Ali el-Kannevci Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 636.

3 Ulemânın ehl-i hadis tanımında farklılıklar görülmektedir. Örneğin Eş'arî (ö. 324/935-36) ehl-i hadisî, ehl-i sünnetle aynı anlamda kullanmıştır. Bk. Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Helmut Ritter (Wiesbaden/Almanya: Franz Steiz House, 1980), 290. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), ehl-i hadisî öven müstakîl eser yazmış, onların Allah Rasûlü'nün halifeleri ve ona en yakın insanlar olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü eshâbi'l-hadis*. thk. Muhammed Saîd Hatipoğlu (Ankara: Dâru İhyâi Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), 30-34. Şehristânî (ö. 548/1153) ise ehl-i hadisî; hadis tahsil edip hadis nakledenler ve naslardan hüküm çıkaranlar, hadisten dayanağı olmadan kıyasa yönelmeyenler diye tanımlamış, mensuplarının da İmam Mâlik, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi zatların taraftarları olduğunu ifade etmiştir. Bk. Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, ts.), 2/11.

4 Soner Duman, *Usul Yazıları* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 353-354.

5 Aralarında Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), İmam Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazâlî (ö. 505/1111) gibi İslâm büyüklerinin de bulunduğu birçok zatın Ebû Hanîfe'yi cerhettiği rivayet olunmuştur. Bk. Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, 272-302. Ebû Hanîfe'yi ta'dil edenlerin listesi için bk. İbn Abdülber, *el-İntikâ fî fezâil's-selâseti'l-'e'immeti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 124-137.

6 Bk. Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: 2012); Yusuf Eşit, “İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Muğsû'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hakk Adli Eserinde Ebû Hanîfe'ye Yönelik Eleştirileri”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/İDEKTA (Temmuz 2021), 187-193.

7 Örneğin Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1848/1886) Ebû Hanîfe savunusunu ele aldığı eserinde taassuba düştüğü ileri sürülmüştür. Bk. Veli Atar, Nurullah Agitoğlu, “Cerh ve Ta'dil İlminde İdeolojik Taassubun İzleri ve Ebû Hanîfe Savunusu: Leknevî'nin er-Ref ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil Eseri Örneğinde”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2023), 227-228.

8 Bk. İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, (İstanbul: Hakikat Kitapevi, 2011), 47-48. (28. Bölüm). Aynı tavrı itikadi mezhebi hakkında da sergilediği görülmektedir. Örneğin İmâm-ı Rabbânî “marifetullah” meselesinde mezhebi Mâtürîdiyye'ye katılmamıştır. Zira ona göre Allah'ın varlığı ve birliği gibi hususlarda akıl tek başına yeterli olmayıp peygamberlerin bildirmesine ihtiyaç duymaktadır. Bk. İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, nşr. Arif Nevşahi (İstanbul: Erkam Yayınları, 1439/2018), 1/627. (Mek. 25).

9 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/780-781. (Mek. 282).

ifâsında mümkün merteye tüm müctehidlerin görüşlerinin bir araya getirilmesi gerektiğini söyleyerek diğer mezheplerin vardığı hükümlerin doğru olma ihtimalini de göz önünde bulundurması taassup göstermediğine karine sayılabilir. Yine İmâm-ı Rabbânî, ilim dünyasında öteden beri Hz. İsa'nın nüzülden sonra Hanefî mezhebini taklit edeceğine dair kısmen yanlış anlaşılan konular hakkında farklı bir yaklaşım benimsemiştir.

Bu makalede İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe ve Hanefîliğe bakışı ele alınıp onun nazarında Ebû Hanîfe ile Hanefîliğin üstünlüğü, Ebû Hanîfe'ye yöneltilen tenkitlere karşı hangi argümanları kullandığı ele alınacaktır. Önce İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe'ye ve diğer mezhep imamlarına verdiği değere temas edilerek Hanefî mezhebine yüklediği manevi vasıf ve üstünlükler ortaya konulmaya çalışılacak, ardından muhaliflerin Ebû Hanîfe aleyhindeki iddiaları ve bunlara İmâm-ı Rabbânî'nin reddiyeleri mevzu bahis edilecektir.

Çalışmanın alanına katkısı ise şöyle belirtilebilir: İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hanefî mezhebinin manevi üstünlüklerini ve fıkıhla ilgili bazı meselelere getirdiği tasavvufi açıklamaları ortaya koyma yanında, Ebû Hanîfe'ye yönelik yapılan eleştirilere verdiği tarafsız cevapların tespiti. Dolayısıyla bu araştırma ile ehl-i hadîs ve ehl-i re'y kavramları etrafında tarihten günümüze kadar süregelen Ebû Hanîfe ve Hanefîlik tartışmalarına İmâm-ı Rabbânî'nin özgün bakışı tespit edilerek özellikle fıkıh alanına katkı sağlama amacı güdülmektedir.

1. EBÛ HANİFE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCESİ

İmâm-ı Rabbânî, Ebû Hanîfe'yi çok üstün bir mevkiye görmüştür. Ondaki bahsederken, "Ebû Hanîfe, dinin başı, ehl-i İslâm'ın reisi, fıkıhın bânisidir. Fıkıhın dörtte üçlük hissesi onun olup geri kalan dörtte bire de ortaktır."¹⁰ Fıkıhta ev sahibi odur, diğerleri ise onun ailesi konumundadır."¹¹ ifadelerini kullanmıştır. İmam Şâfi'ye nispet edilen "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin ailesidir."¹² şeklindeki ifadeyi -sözün değişik versiyonları olmakla birlikte¹³- İmâm-ı Rabbânî de kullanmış fakat "insanlar" yerine "Fakihler fıkıhta Ebû Hanîfe'nin ailesidir." şeklinde ifade etmiştir.¹⁴

Ehl-i hadîs verdiği cevaplarda da onun Ebû Hanîfe'ye yaklaşımını görmek mümkündür. Ehl-i hadîs Ebû Hanîfe'nin riva-yetlere karşı ihtiyatlı ve titiz davranışından dolayı onun hadislerle itibar etmediğini ileri sürmüşlerdir. İmâm-ı Rabbânî ise Ebû Hanîfe hakkındaki bu tenkitleri ilginç bir kıyasla ele almıştır. O, Ebû Hanîfe'nin ehl-i hadîs tarafından yanlış anlaşılmasını Hz. İsa'nın durumuna benzetmiştir.¹⁵ Şöyle ki Hz. İsa kıyamete yakın semadan yeryüzüne indiğinde birtakım icthadlarda bulunacak, lakin dönemin zâhir âlimleri onun icthadlarındaki ince manalar ile delillerindeki kapalılığı kavrayamadıklarından onun icthadlarının Kitap ve sünnete aykırı olduğunu iddia edip neredeyse inkâra kalkışacaklardır.¹⁶ İşte Hz. İsa'nın bu durumunu Ebû Hanîfe ile mukayese eden İmâm-ı Rabbânî şu ifadeleri kullanmıştır: "İmâm-ı Azam el-Kûfî, vera' ve takvasının yanı sıra sünnete tabi olma devletinin bereketiyle icthad ve istinbatta öyle yüce bir dereceye ulaşmıştır ki diğerleri onu anlamaktan aciz ve nakıs olduklarından, icthadlarındaki manaların inceliği sebebiyle onları Kur'ân ve sünnete aykırı görmüşler ve bu sebeple Ebû Hanîfe ve ashabını ashâb-ı re'y zannetmişlerdir. Bu durum tamamen onların İmâm-ı Azam'ın ilim ve dirayetini kavrayamamalarından kaynaklanmaktadır. İmam Şâfi ise Ebû Hanîfe'nin anlayışının inceliğinden bir nebze de olsa bir işaret sezdiğinden olacak ki 'İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin ailesidir.' demiştir."¹⁷

Görüldüğü üzere İmâm-ı Rabbânî, Hz. İsa ile Ebû Hanîfe'nin icthadlarının başkaları tarafından tam olarak anlaşılmasını kendilerindeki üstün ferasete bağlamakta ve bu konuda her ikisini birbirine benzetmektedir. İmâm-ı Rabbânî, sırf icthadlarındaki derinliğin anlaşılmasından dolayı bir nevi mağdur edilen Ebû Hanîfe'nin muhaliflerini tenkit

10 Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr (Usûl-i Pezdevî ile beraber)* (İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1890), 1/16.

11 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231. (Mek. 55).

12 Hatib et-Timurtâşî, *Bezlül-mechûd fî esilet-i tağayyiri'n-nükûd*. thk. Hüsameddin b. Mûsâ Afâne (Filistin: Câmîatül-Kudüs, 2001), 91; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Menâkibü's-Şâfi'i*, thk. Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1970), 1/171; Hüsâmu'ddin Hüseyin es-Sîgnâkî, *el-Kâfî şerhi Usûl-i-Pezdevî*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânet (Medine: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1/180; Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Hindî Gaznevî, *el-Gurretü'l-münife fî tahkik-i ba'zı mesâ'il-i-İmâm Ebî Hanîfe* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1986), 194; Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbetü'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temim ve Heysem Nizâr Temim (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 141; Şâh Velîyullah ed-Dihlevî, *İkdü'l-cid fî ahkâm-i-icthad ve't-taklid*, thk. Mühîbüddin el-Hatib (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, ts.), 28; Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzü' 'uyûni'l-besâir 'alâ mehâsin-i-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 2/132; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2003), 13/424.

13 Örneğin: "İnsanlar fıkıhta Irak ehlinin ailesi, Irak ehli Küfe ehlinin ailesi, Küfe ehli Ebû Hanîfe'nin ailesidir." Bk. Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 128. Yine: "İnsanlar, tefsirde Mükâtil b. Süleyman'ın, şiirde Zühreir b. Ebî Sülmâ'nın, (mağâzî'de Muhammed b. İshâk'ın, nahivde Kisâ'i'nin) fıkıhta-kelâmda Ebû Hanîfe'nin ailesidir. Bk. Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 13/346; Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 28/436; Şemsüddin ez-Zehabî, *Kitâbü'l-'Arş*, thk. Muhammed b. Halife Temimî (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2003), 1/144; İbn Manzûr, *Muhtasarü't-târih-i Dimaşk*, thk. Ruhiyye Nehhas v.d. (Dimaşk: Dâru'n-Neşr, 1984), 25/199.

14 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230. (Mek. 55).

15 İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe'yi Hz. İsa'ya benzetmesinin arka planında "Nüzûl-i İsa" meselesinin olduğu görülmektedir. Çalışmada Nüzûl-i İsa konusunun sübûtuna dair tartışmalara girilmeyecektir. Ancak "Nüzûl-i İsa"nın sübûtuna delâlet eden âyetlerin yanı sıra (en-Nisâ, 4/159; Âl-i İmrân, 3/46; ez-Zuhruf, 43/61.), yetmişten fazla hadisin de vârid olduğu ifade edilmiştir. Bk. Yaşar Kandemir, *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2020), 361. İmâm-ı Rabbânî ise konuya dair kesin bir inanca sahip olduğundan "Nüzûl-i İsa" yı tartışma konusu bile yapmamıştır.

16 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/229. (Mek. 55).

17 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/229-230. (Mek. 55).

sadedinde: "O kısa görüşlülerin cüretlerine yazıklar olsun ki, onlar kendilerindeki kusurları başkalarına nispet ederler."¹⁸ ifadelerini kullanmaktadır. İmâm-ı Rabbânî'ye göre problem Ebû Hanîfe'nin icihadlarında değil, bu icihadları anlama yetkinliği kendilerinde olmayan muhaliflerdedir. İleride başka bir vesileyle tekrar Hz. İsa ile Ebû Hanîfe karşılaştırması-na temas edilecektir.

İmâm-ı Rabbânî, Ebû Hanîfe'nin faziletini ortaya koyan bazı rivayetlere de çeşitli vesilelerle yer vermiştir. Örneğin İmâm-ı Rabbânî, gece namazının kılınmasına vesile olması için yatsı namazının gecenin son yarısına ertelenmesini hoş karşılamamış, bu niyette olan birinin yatsı namazını değil de vitir namazını o vakte tehir etmesini tavsiye etmiştir. Zira vitir namazı o vakitte kılınmakla hem gece namazına vesile olmuş hem de müstehap vakitte edâ edilmiş olacaktır. Ayrıca o, gece namazına vesile olması için gecenin son yarısına tehir edilmiş olan yatsı namazlarının da kaza edilmesi gerektiği ifade etmiş ve Ebû Hanîfe'nin abdestin bir âdabını terk ettiği için kırk yıllık namazını kaza ettiğini söyleyerek¹⁹ onun faziletine dikkat çekmiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe'den sonra en çok muhabbet duyduğu kişinin İmam Şâfiî olduğu söylenebilir. Bu muhabbet, İmam Şâfiî'nin kendi fazileti yanında Ebû Hanîfe'nin faziletini takdir etmesiyle de ilgili görünmektedir. İmam Şâfiî'nin Ebû Hanîfe hakkındaki "İnsanlar fıkhıta Ebû Hanîfe'nin ailesidir."²⁰ cümlesi, Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyaret ettiğinde kendi icihatlarıyla amel etmeyip "Onların huzurunda, onların re'iyine aykırı amel etmekten utaniyorum." demesi ve bundan dolayı imama uyunca el-Fâtîha okumaması, sabah namazında kunut yapmaması²¹ gibi davranışları, İmâm-ı Rabbânî'nin ona karşı muhabbet ve hürmetinde etkili olmuş olmalıdır. İmâm-ı Rabbânî, İmam Şâfiî'ye olan muhabbetini: "Ben, Hanefî olmakla birlikte İmam Şâfiî'ye derin bir muhabbet duyuyorum ve onun büyüklüğünü kabul ediyorum. Bundan dolayı da bazı nâfile ibadetlerimde onun mezhebini taklit ediyorum."²² şeklinde dile getirmiştir. Yine o "Taklide layık olan dinî ilimlerdir. Ebedi kurtuluş ise, Hanefî ve Şâfiî'yi taklit etmektedir."²³ demiş ve kendi mezhebi yanında Şâfiîliğe bakışını da ortaya koymuştur.

Esasen İmâm-ı Rabbânî gibi Hanefî mezhebine son derece bağlı birinin Şâfiî mezhebini taklide layık görüp tavsiye etmesi İmâm Şâfiî'ye olan muhabbeti yanında taassup sahibi olmadığının da bir göstergesidir. Nitekim o, daha önce değinildiği gibi, Hanefî mezhebine göre imama uyanın el-Fâtîha'yı okumaması icihadını "el-Fâtîha okumayanın namazı yoktur."²⁴ hadisinden dolayı bir dönem içine sindirememiş, bununla birlikte mezhebine göre amel etmeye devam etmiştir. Daha sonra bu sıkıntılı durumdan kurtuluşunu mezhebinin görüşüne riayet etmekle ilişkilendirmiştir.²⁵ Bu da onun Ebu Hanîfe hakkındaki yaklaşımının ve onun mezhebine bağlılığının seviyesini ortaya koymaktadır.

İmâm-ı Rabbânî, Ebû Hanîfe ve İmâm Şâfiî'nin dışındaki müctehid imamlar hakkında ise: "Ama ne yapayım ki diğerleri, ilimlerinin çokluğu ve takvalarının mükemmeliğine rağmen bana Ebû Hanîfe'nin yanında çocuklar gibi geliyorlar."²⁶ ifadelerini kullanmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin "diğerleri" ifadesiyle kastı İmam Mâlik, Ahmet b. Hanbel ve diğer müctehid imamlar olmalıdır.

2. HANEFİLİK DÜŞÜNCESİ

İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe'de gördüğü faziletler yanında kendisinin Hanefî mezhebi hakkında zaman zaman dile getirdiği birkaç husus bu mezhebe bakışına dair fikir vermektedir. Onun bu hususta öne çıkan değerlendirmeleri şunlardır:

1. Hanefîliğin tatbikatta kolay bir mezhep oluşu.
2. Ehl-i İslâm'ın büyük çoğunluğunun Hanefî mezhebine tabi oluşu.
3. Hz. İsa'nın nüzûl ettiğinde Hanefî mezhebine "uygun" amel edecek olması.
4. Hanefîlerin kendilerine has yöntemlere sahip olması.

Bunlar kısaca açıklanacak olursa; İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hanefîlik tatbikatta kolay bir mezheptir. Onun kolay olması Müslümanlar için bir nimettir. İmâm-ı Rabbânî'nin böyle bir açıklamada bulunmasının sebebi Ekber Şah'ın (ö. 1014/1605) oğlu Selim Cihangir'in (ö. 1037/1627) sözleridir. Ekber Şah'ın ölümünden sonra Selim Cihangir tahta çıkmış ve kendisinin Hanefî mezhebini benimsediği söylemiştir.²⁷ İmâm-ı Rabbânî, hükümdarın kendini Hanefî saymasından dolayı: "Zama-

18 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230. (Mek. 55).

19 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/83-84. (Mek. 29).

20 Bu sözün kaynağı için 12. dipnota bakınız.

21 İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, 49. (28. Bölüm).

22 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/232. (Mek. 55).

23 İmâm Rabbânî, *Me'ârif-i Ledüniyye*, 44, (29. Marifet); Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Risâleleri* (Me'ârif-i Ledüniyye), 223.

24 Buhârî, "Ezân", 95.

25 İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, 47-48. (28. Bölüm).

26 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/232. (Mek. 55).

27 İmâm-ı Rabbânî, Selim Cihangir tarafından tutuklandığında (1028/1619) onunla dinî konularda sohbet etme fırsatı bulmuştur. Muhtemelen Selim Cihangir bu sohbetler esnasında Hanefîliği benimsediğini ona söylemiş olabilir. Nitekim İmâm-ı Rabbânî mektuplarında sultanla sohbet ettiğini ifade etmektedir. Bk. *el-Mektûbât*, 2018, 3/390. (Mek. 106).

nın sultanı kendini Hanefî ve ehl-i sünnet mezhebine mensup sayıyor, bundan dolayı Allah'a hamdolsun. Yoksa Müslümanların işi çok sıkıntılı olurdu."²⁸ ifadelerini kullanmıştır. Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî, Selim Cihangir'in Hanefî olmasını memnuniyetle karşılamıştır. Zira hükümdar Hanefî olunca alacağı kararlar da haliyle bu mezhebe göre olacak; Müslümanlar için bir kolaylık ve rahatlığa vesile teşkil edecektir. Yine ona göre, fikhî meselelerde kolaylık yolunu tutan Hanefî imamlar Müslümanları harama düşmekten kurtararak onların üzerlerinden büyük bir yükü kaldırmışlardır. Bu nedenle Hanefî imamları tenkit etmek bir yana, bu çabaları için onlara teşekkür etmek ve bu iyiliklerini memnuniyetle kabul etmek gerekir.²⁹

Diğer bir mesele de Müslümanların büyük çoğunluğunun Hanefî mezhebine tabi oluşudur.³⁰ İmâm-ı Rabbânî'nin bu hususa yaptığı vurgu daha çok muhaliflere verdiği cevaplarda kendini göstermektedir. Zira ona göre Ebû Hanîfe ve taraftarlarının Kitap ve sünnete tabi olmaksızın kendi görüşleriyle hüküm verdiklerini ileri sürmek Müslümanların büyük çoğunluğunun dalalette olduklarını iddia etmektir.³¹ Nitekim Hanefîlik en yaygın mezhep olarak bilinmekte olup bu yaygınlığın birçok sebebi bulunmaktadır. Irak'ta doğan bu mezhep Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) Abbâsiler döneminde "kâdî'l-kudât" olmasıyla devletin resmî mezhebi hâline gelmiş, özellikle doğuya doğru yayılarak Horasan ve Mâverâün-nehir'de büyük gelişme kaydetmiştir. Abbâsilerin tarih sahnesinden çekilmesiyle mezhep duraklama dönemine girse de Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla tekrar revaç bulmuştur.³²

İmâm-ı Rabbânî'nin Hanefî mezhebi hakkında göze çarpan en ilginç değerlendirmelerinden biri de yukarıda kısaca temas edildiği üzere Hz. İsa'nın dünyaya nüzulünden sonra bu mezhebe "göre" ichtihad ve amel edeceği meselesidir. İmâm-ı Rabbânî Muhammed Pârsâ'nın (ö. 822/1420) *Fusûlû's-sitte*³³ kitabından Hz. İsa'nın kıyamete yakın dünyaya nüzül edince Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre amel ve ibadet edeceğini, Ebû Hanîfe'nin haram hükmü verdiği haram, helal hükmü verdiği helal diyeceği iddiasını nakleder.³⁴ İmâm-ı Rabbânî'ye göre burada Hz. İsa'nın Ebû Hanîfe'nin ichtihadlarına tabi olacağı gibi yanlış bir anlaşılma ortaya çıkmaktadır ki bu doğru değildir. Bu nedenle İmâm-ı Rabbânî bu hususu izah etme gereği duymuş ve "Hz. Rûhullâh'ın ichtihadları İmâm-ı Azam'ın ichtihadlarına muvafık düşecektir. Yoksa Hz. İsa, İmâm-ı Azam'ın mezhebini taklit edecek demek değildir. Çünkü bir peygamberin şanı ümmetin âlimlerini taklit etmekten beridir."³⁵ demiştir.

İmâm-ı Rabbânî, yaşadığı manevi bir olaydan yola çıkarak ilgili meselenin doğruluğunu kendince teyit etmiştir. O, Hz. Hızır ve Hz. İlyâs ile buluştuğunu ve aralarında şöyle bir diyalogun geçtiğini ifade etmiştir: İmâm-ı Rabbânî onlara: "Namazlarınızı Şâfiî mezhebine göre mi kıılıyorsunuz?" diye sorunca Hz. Hızır: "Biz şeriatla mükellef değiliz, kutb-i medâr'ın³⁶ önemli işleri bize bağlıdır. Kutb-i medâr ise Şâfiî mezhebindendir. Biz de onun arkasında Şâfiî mezhebine göre namaz kılarız." diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İmâm-ı Rabbânî: "İşte o an velâyet kemâlâtının Şâfiî mezhebine, nübüvvet kemâlâtının ise Hanefî mezhebine muvafık olduğu anlaşıldı. Eğer faraza bu ümmet içinde bir peygamber gönderilseydi o, Hanefî fikhına muvafık amel ederdi. Yine bu durumdan Muhammed Pârsâ'nın *Fusûlû's-sitte* eserinde nakletmiş olduğu 'Hz. İsa nüzül edince Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre amel edecek.' sözü de açıklığa kavuşmuş oldu."³⁷ demiştir.

İmâm-ı Rabbânî'nin Hanefîliğe yüklemiş olduğu bu manevî ve üstün nitelik, kendisinin bu mezhebi amelî bir mezhepten daha fazlası olarak gördüğünü ifade etmektedir. İmâm-ı Rabbânî'nin övgü ötesi bu yaklaşımının taassup kaynaklı olabileceği akla gelebilirse de kendisi böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirtmektedir. Nitekim o, Hanefî mezhebi ile diğerlerini mukayese ettiği bir yerde: "Tekellûf (zorlama) ve taassup şaibesi olmaksızın denilebilir ki, keşfî bakışla bakıldığında Hanefî mezhebinin nuru okyanus, diğer mezheplerin nuru havuz ve kanal gibi görülmektedir."³⁸ diyerek diğer mezhepleri yok saymadığını, kendi mezhebini daha üstün görmekle beraber onların da hak üzere olduğunu ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin kendi "keşf"ine dayanarak, tabi olduğu mezhebin üstünlüğüne dair söylediği bu sözler başkası için delil olmayabilir. Ancak onun "Kişinin mümkün olduğu kadar tüm müctehidlerin görüşlerini bir araya getirmeye

28 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/608. (Mek. 251).

29 İmâm-ı Rabbânî bu ifadeleri "Müşrikler ancak necistirler." (et-Tevbe, 9/28) âyetinin izahında dile getirmiştir. Şöyle ki, âyetteki necâsetten maksat Şâfiîlere göre maddî, Hanefîlere göre manevîdir. Müslümanlar Şâfiîlerin görüşleriyle amel etseydiler müşriklerle dokunma veya onların eşyalarını kullanma gibi durumlarda necâsete dokunmuş hükmünde olacaklar ve bu onları zor duruma sokacaktı. Hanefîler âyetteki necâsetten maksatın manevî olduğu görüşünü beyan ettiklerinden müslümanları böyle zor bir durumdan kurtarmış oldular. Bk. *el-Mektûbât*, 3/76. (Mek. 22).

30 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230. (Mek. 55).

31 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231. (Mek. 55).

32 DİB, *İlmihal* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 1/45.

33 Muhammed Pârsâ, *Fusûlû's-sitte*, vr. 99. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no: 1003. Altı bölümden oluşan bu eserin dördüncü bölümü Ebû Hanîfe'nin faziletlerine ayrılmıştır.

34 İmâm-ı Rabbânî *el-Mektûbât*, 1/781. (Mek. 282); 2/230. (Mek. 55); 3/56. (Mek. 17); İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, 49. (28. Bölüm).

35 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230. (Mek. 55).

36 Kutub, velilerin reisi, dünya ve âlemin manevî yöneticisi olan en büyük velî demektir. Kutup mertebesine ulaşan en büyük velîye kendisine iltica edilip manevî yardım talep (istiğâse) edildiğinden "gavs" da denir. Bk. Süleyman Ateş, "Kutup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/498-499. Değirmen taşının milin etrafında döndüğü gibi âlem de kutbun etrafında döndüğünden "Kutb-i medâr" denmiştir. Bk. İsmâil Hakkî Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb* (İstanbul, 1292), 302.

37 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/780-781. (Mek. 282).

38 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230. (Mek. 55).

gayret sarfetmesi lazımdır ki, bu şekilde bütün müctehidlerin ittifak ettiği bir görüşle amel etmiş olsun.”³⁹ diyerek diğer mezheplerin görüşlerine de değer atfetmesi, kendi mezhebine duyduğu muhabbetin taassup seviyesinde olmadığını delili sayılmalıdır.

Dahası, İmâm-ı Rabbânî'nin bazı nâfile ibadetlerde Şâfiî mezhebini taklit ettiğini ifade etmesi de⁴⁰ onun taassup sahibi olmadığını gösteren diğer bir delildir. Mamefih onun diğer mezheplere ait icthadlara değer atfetmesi ya da bazı nâfile ibadetlerde Şâfiî mezhebini taklit etmesinin taassuba engel olmadığı düşünülebilir. Fakat Hanefî mezhebini tenkit etmenin ötesinde, ağır ithamlarda bulunan bir takım muhalif fakihlerin söz ve tavırlarıyla mukayese edilince görüleceği üzere İmâm-ı Rabbânî çok insaflı bir yaklaşıma sahiptir. Mesela bir Şâfiî fakihi olan Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) "(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini, (Hristiyanlar da) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîhi rabler edindiler."⁴¹ âyetini izah sadedinde: "Yahudi ve Hristiyanlar, Allah'ın haram ve helal kılmadığı şeyleri haram ve helal kılma konusunda kendi din bilginlerini rableri yerine koydular. İşte bu, şer'î bir delile dayanmayan istihsanın bâtil olduğunu ortaya koyar. Nitekim Ebû Hanîfe'nin bir delile dayanmaksızın miktarlarla alakalı istihsanları da böyledir."⁴² diyerek Yahudi ve Hristiyanların şirke düştüğünü haber veren âyeti bağlamından kopararak Hanefîlere ve Ebû Hanîfe'ye uyarlaması İmâm-ı Rabbânî'nin diğer mezhep imamlarına gösterdiği saygıyla mukayese edildiğinde onun hakkındaki taassup şüphesinin çok yerinde olmadığını ortaya koymaktadır. Zira o, diğer mezhep imamları hakkında yakışsız ifadeler kullanmadığı gibi onları daima hayırla anmıştır.⁴³ Kendi mezhebini diğerlerinden üstün görmesi ise diğer mezhep mensuplarında da görülebilecek/görülen bir durumdur.

2.1. İddialara Cevapları

Geçmişten günümüze İmam Ebû Hanîfe'ye tabi olup usul ve icthadlarını benimseyen ve savunanlar çok olduğu gibi, ona farklı hususlarda tenkit yöneltenler de olmuştur. Muhaliflerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştirilerinin temelinde onun hadis bilmediği ya da bir konuda hadis olmasına rağmen kendi re'yi ile amel ettiği iddiaları vardır.

Muhaddislerden İbn Hibbân (ö. 354/965) Ebû Hanîfe'nin hadis ilminde yetkin olmadığını, zira hadislerin isnadında hatasının çok olduğunu, dolayısıyla onun hadisiyle ihticâc yapılamayacağını ileri sürerken⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, Evzâî'nin (ö. 157/774) Ebû Hanîfe'yi ayıpladığını, dolayısıyla ondan hiç hadis almadığını nakletmiştir.⁴⁵ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise Evzâî'nin: "Biz Ebû Hanîfe'yi re'yinden dolayı eleştirmiyoruz. Zira biz de re'ye bulunuyoruz. Bizim onu eleştirmemizin sebebi ona bir hadis ulaştığında o hadisi terk edip kendi re'yi ile amel etmesidir." dediğini rivayet etmiştir.⁴⁶ Âlimlerin Ebû Hanîfe'ye dair bu sözlerinin hangi bağlamda ifade edildiği başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte tenkitlerin ortak noktası, Ebû Hanîfe'nin hadislerle gerektiği kadar itibar etmediği ve bu alanda zayıf olduğudur.

İmâm-ı Rabbânî'nin konuya yaklaşımına geçmeden önce genel olarak Hanefîlerin bu husustaki yaklaşımlarına değinmek uygun olacaktır. Onlara göre Ebû Hanîfe'nin hadis bilmediği veya hadise itibar etmediğine dair iddialar tutarlı olmadığı gibi doğru da değildir. Zira hadisleri delil saydığı ve kendi re'yinin üstünde tuttuğuna dair pek çok söz kendisinden nakledilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. "Biz işitmiş ya da işitmemiş olalım Allah Resul'ünün söylediği her söz baş göz üzerinedir."⁴⁷
2. Osman el-Bettî'ye (ö. 143/760[?]) yazmış olduğu risâlesinde: "Bil ki, öğrendiğiniz ve öğrettiğiniz şeylerin en faziletlisi sünnettir."⁴⁸
3. "Hadis sahihse mezhebim odur."⁴⁹
4. "Görüşümüzü nereden aldığımızı bilmeyenin kavlimizle amel etmesi helal değildir."⁵⁰
5. "Delilimi bilmeyenin kavlimle fetva vermesi haramdır."⁵¹

39 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 1/800. (Mek. 286).

40 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/232. (Mek. 55).

41 et-Tevbe, 9/34.

42 Bk. Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Ali b. Muhammed b. Ali Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Musa Muhammed Ali ve İzzet Abdu 'Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 2/288.

43 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/232 (Mek. 55).

44 Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, thk. Mahmud İbrahim Zâyed (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976), 3/63.

45 Ahmed Bin Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001), 3/195.

46 Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîl-ü muhtelifi'l-hadîs* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1999), 103.

47 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, thk. Zâhid el-Kevserî (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1368), 25.

48 Ebû Hanîfe, *Risâle-i Ebî Hanîfe ilâ 'Usmân el-Bettî*, thk. Zâhid el-Kevserî (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1368), 37.

49 Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1966). Bu sözü dört mezhep imamından her birine nispet edenler de olmuştur. Bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1966, 1/68, 385.

50 İbn Abdülber, *el-İntikâ fî fezâil's-selâseti'l-'e'immeti'l-fukahâ*, 145; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkîn* (Riyâd: Memleketü'l-Arabiyye e's-Suûdiyye, 2002), 3/488.

51 Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Mizân*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/207.

6. "Biz de insanız; bugün bir görüş belirtir, yarın ondan döneriz."⁵²

7. "Yazık sana ey Yakup! Benden her işittiğini yazma! Zira ben bugün bir görüş belirtir yarın ondan döner, yarın bir görüş belirtir ertesi gün ondan dönerim."⁵³

Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu gibi sözlerin bir kısmı onun hadislerle verdiği önemi, bir kısmı ise delilin kuvvet derecesine göre şahsi re'yinden dönebileceğini ortaya koymakta olup aynı zamanda ona salt re'yci demenin doğru olmadığını göstermektedir.⁵⁴

Diğer taraftan mezhep müntesipleri Ebû Hanîfe'nin az hadis rivayet etmesini hadis bilmemesine değil, hadisleri seçme konusunda titiz davranmasına bağlamışlardır. Nitekim Serahsî (ö. 483/1090), İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) "Biz Resulullah'tan hadisi işitip ezberliyorduk. Siz ise seçmeden iyi kötü her şeyi aldığınız zaman yazıklar olsun!" sözünü naklettikten sonra sahâbeden gelen bu gibi rivayetlerin bir hayli fazla olduğunu, buna binaen Ebû Hanîfe'nin hadis rivayetini azalttığını, ehl-i ta'nın (tenkitçiler) ise bu durumdan onun hadis bilmediği zannına kapıldıklarını ifade etmiş ve Ebû Hanîfe'nin kendi asrının en iyi hadis bileni olduğunu, lakin hadiste kamil bir zabt şartına riayetinden dolayı hadis rivayetini az tuttuğunu bildirmiştir.⁵⁵ Aynı şekilde İbn Haldûn da (ö. 808/1406) Ebû Hanîfe'nin az hadis rivayet etmesini şartları sıkı tutmasına bağlamıştır.⁵⁶ Ebû Hanîfe'nin "Râvi, sadece ezberindeki hadisi rivayet edebilir." ifadesi de hadis konusundaki hassasiyetini göstermektedir.⁵⁷

Nitekim Abdülazîz el-Buhârî de (ö. 730/1330), muhaliflerin Ebû Hanîfe ve ashabını "sâhib-i re'y" diye isimlendirdiklerini ifade etmiştir. Ona göre muhalifler "sâhib-i re'y" tabiri ile; Hanefilerin hüküm istinbatında kendi re'yelerine dayandıklarını, eğer hadisler re'yelerine uygun düşerse kabul ettiklerini, aksi takdirde re'yelerini hadislerin önüne geçirdiklerini kastetmektedirler.⁵⁸

İmâm-ı Rabbânî de ehl-i re'y ile ehl-i hadis arasında süregelen bu tartışmalara dâhil olmuş ve Ebû Hanîfe'ye re'yci diyenlere cevaplar vermiştir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre Ebû Hanîfe sünnete tabi olmakta muhaliflerinden öndedir. Zira o, mürsel hadisleri⁵⁹ de müsned hadisler⁶⁰ gibi mütâbaata değer görüp bunları kendi görüşünün önünde tutmuştur. Hâlbuki Ebû Hanîfe'ye re'yci diyen İbn Hibbân ve Evzâi gibi muhalifler mürsel hadisleri kabul konusunda ondan daha ihtiyatlıdır. Buna rağmen onlar Ebû Hanîfe'ye "sâhib-i re'y" demektedirler.⁶¹ İmâm-ı Rabbânî'nin mürsel hadisin kabulüne dair vurgulamak istediği; ehl-i hadisin mürsel hadisleri kabul etmemesi değil, kabul konusunda Hanefilerden daha ihtiyatlı davranmasıdır. Zira onların Hanefiler için kullandıkları "sâhib-i re'y" tabirine bakılırsa bunun tam aksi bir durum söz konusu olup Hanefilerin "ehl-i hadis" sayılması gerekir.

İmâm-ı Rabbânî'nin dediklerini izah sadedinde mürsel hadis meselesi üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır. Bu tür hadisler; bir hadisin kabulü gerekli olan senedin muttasıl olması şartını taşımadığından ve senette mahzuf olan râvinin sahâbî olmaması ihtimalinden dolayı⁶² hadis usulü ilminde zayıf hadis kategorisinde değerlendirilmiştir.⁶³ Mamafih âlimler, mürsel hadisle ihticâc hususunda üç gruba ayrılmıştır.⁶⁴ Özetle bu gruplar şunlardır:

A- Mürsel hadisi zayıf ve merdud kabul edenler. Hadisçilerin cumhuru ile fakih ve usûlcülerin birçoğu bu gruptadır. Bunlar gerekçe olarak senetten düşen râvinin kim olduğunun bilinmemesi ve râvinin sahâbî olmaması ihtimalini ileri sürmüşlerdir.

B- Mürsel hadisi sahih kabul edip kendisiyle ihticâc olunur diyenler. Bu grupta Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, meşhur kavlinde Ahmed b. Hanbel⁶⁵ gibi âlimler yer almaktadır. Bunların gerekçesi ise sika bir tâbiinin bir hadisi sika birinden işitmeksinin "Allah Resulü şöyle buyurdu." demesinin ihtimal dâhilinde olmamasıdır.

52 Elbânî, *Sıfatü's-salâti 'ala'n-Nebi* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 2006), 1/25.

53 Elbânî, *Sıfatü's-salâti 'ala'n-Nebi*, 1/25.

54 Tarihi bir vakıa olarak Hanefilerin hadis metodolojisi bu çalışmanın hacmini artıracak derecede geniş bir alana yayılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Ünal, *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: 2012).

55 Şemsüleimme Serahsî, *Usul*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Haydarâbâd: Dâru'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye 1975), 1/350.

56 Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *el-Mukaddime* (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1981), 562.

57 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah Surkî (Haydarâbâd: Cemiyeti Dâirati'l-Meârifî'l-'Usmâniyye, 1938), 231.

58 Abdülazîz el-Buhârî, *Kesfü'l-esrâr*, 1/16.

59 Tâbiin neslinden birinin sahâbeyi zikretmeden Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim Nisâbü'rî, *Marifetü 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 25; İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, thk. Nureddin İtr (Beyrut: Dâru'l-Fikir el Muâsir, 1986), 51; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker*, thk. 'Isam es-Sabâbtî ve 'Imâd es-Seyyid, 722.

60 Senedi kesintisiz olarak Hz. Peygamber'e ulaşan hadis. Bk. Nisâbü'rî, *Marifetü 'ulûmi'l-hadîs*, 17; İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, 43; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker*, 724.

61 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231. (Mek. 55).

62 Mahmûd Tahrân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs* (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 2011), 59.

63 İbnü's-Salâh, *el-Mukaddime*, 53.

64 Mahmûd Tahrân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, 89-90.

65 Ahmed b. Hanbel'in bu konuda İmam Şâfi'i'yi takip ettiği de rivayet olunmuştur. Bk. Ebû Dâvud, *Risâletü Ebî Dâvud ilâ ehl-i Mekke*, thk. Muhammed Sabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, ts.), 24.

C- Mürsel hadisle amelin bazı şartlarla sahih olacağını ileri sürenler. Başta İmam Şâfiî olmak üzere bazı ilim ehli bunlardandır. Bunların mürsel hadis için ileri sürdüğü şartlar şunlardır:

- 1- Mürsil râvi, rivayeti kabul edilmeyen meçhul (veya mecrûh) gibi vasıflara sahip birinden rivayette bulunan biri olmalıdır.
- 2- Mürsil râvi, rivayetlerinde hadis hafızlarına muhalefet etmemelidir.
- 3- Mürsil râvi tabiînin büyüklerinden olmalıdır.⁶⁶

Bu üç şart mürsil râvi ile ilgilidir. Bir de mürsel hadisin sahih kabul edilebilmesi için dördüncü bir şart vardır:

- 4- Mürsel hadis başka bir tarikten müsned olarak rivayet edilmiş olmalıdır. Eğer müsned olarak rivayet edilmediyse ya başka birinin mürseline veya sahâbî kavline ya da ehl-i ilmin çoğunun fetvalarına uygun olarak rivayet edilmiş olmalıdır.⁶⁷

Mürsel hadisle ilgili şartlara göz atıldığında Hanefîlerin mürsel hadisi herhangi bir şart ileri sürmeksizin kabul ettikleri görülmektedir. Buna karşılık hadiscilerin cumhuru ile fakih ve usulcüler mürsel hadisi zayıf kabul etmekte, Şâfiîler de birtakım şartlar ileri sürmektedir. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'den ise mürsel hadisle ilgili farklı görüşler nakledilmektedir. Ebû Hanîfe genel olarak hadisi kabul konusunda şartları sıkı tutup titiz davrandığında "hadis kabul etmiyor" iddiası ortaya atılmaktadır. Hâlbuki mürsel hadis konusunda aynı titizlik muhaliflerde de görülmekte, buna rağmen Ebû Hanîfe ve taraftarları re'yi kabul edilirken diğer taraf ehl-i hadis olarak isimlendirilmektedir. Tam da burada İmâm-ı Rabbânî haklı bir serzenişte bulunmakta, muhaliflerin Ebû Hanîfe'yi "sâhib-i re'y" diye nitelendirmelerini hayretle karşılamaktadır.⁶⁸ Zira Ebû Hanîfe, muhaliflerin kabul konusunda ağır şartlar ileri sürdüğü mürsel hadisi herhangi bir şartla kayıtlamadan kabul etmektedir. Buradan şöyle bir çıkarımın yapılması yerinde olacaktır. Demek ki bir mezhebin imamını değerlendirirken ya da o mezhebin herhangi bir görüşünü ele alırken başvurulacak en sağlam kaynak yine o mezhebin kendi eserleri olacaktır. Aksi hâlde o mezhepte ileri sürülmemiş bir görüşün başka bir mezhep tarafından onlara şu veya bu sebeple izafesi mümkündür. Ayrıca böyle hallerde mağdur olan taraf her zaman Hanefîler de olmayabilir. Söz gelimi Merginânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*'de İmam Mâlik'in mut'a nikâhına cevaz verdiğini belirtir.⁶⁹ Hâlbuki İmam Mâlik'den böyle bir görüş nakil olunmamış, aksine Mâlikî kaynaklarda mut'a nikâhının câiz olmadığına dair görüşler beyan edilmiştir.⁷⁰

Diğer bir husus, İmâm-ı Rabbânî'ye göre Ebû Hanîfe sahâbenin icthatlarını da kendi görüşünün önüne geçirmiştir; çünkü sahâbe Hz. Peygamber'le sohbet etme şerefine nail olmuşlardır. Ebû Hanîfe'den rivayet olunan: "Allah'ın Resulü'nden gelen haber baş göz üstüne, sahâbeden geleni seçer, bunların dışındakilerden gelen haber ve icthadlarda ise onlar adamsa biz de adamız." sözü ulemâ arasında şöhret bulmuştur.⁷¹ Bu söz onun sahâbe kavlini kabul ettiğini fakat onların kendi aralarında ihtilafa düşmeleri hâlinde tercih yoluna başvurduğunu göstermektedir.

Ebû Hanîfe ve ashabının Kitap ve sünnete uymaksızın kendi re'yleleriyle hüküm verdikleri iddialarının gerçekte örtüşmediğini dile getiren İmâm-ı Rabbânî farklı bir hususu daha dikkatlere sunar. Daha önce değinildiği üzere "Bu durumda Müslümanların kahir ekseriyetinin bidatçi ve sapkın olmaları, hatta İslâm zümresinden çıkmış olmaları gerekecektir."⁷² Zira ehl-i İslâm'ın çoğunluğunu Hanefîlerin oluşturduğu⁷³ göz önünde bulundurulduğunda bu büyük çoğunluğun Kitap ve sünnete uymaksızın kendi görüşüyle hüküm veren imamlara tabi olması aklın da uygun değildir. Bundan dolayı İmâm-ı Rabbânî: "Böyle bir inanca sahip olan biri ya cehlinden haberi olmayan bir cahil ya da dinin yarısını iptal etmek isteyen bir zındıktır. Yanında birkaç hadis toplayarak dini bundan ibaret zannetmek ve yanında olmayan şeyleri nefyetmek ne büyük cahillik ve eksikliklerdir."⁷⁴ diyerek muhaliflere olan tenkidini sürdürmüş, ayrıca "Kayaya gizlenmiş bir kurtçuğun yeri ve göğü o kayadan başkası değildir." meâlindeki Farsça beyitle muhaliflerin düşünce dünyalarının çok dar olduğu imâsında bulunmuştur.

İmâm-ı Rabbânî'nin bu ağır eleştirilerinin hedefinde İbn Hibbân ve Evzâî gibi İslâm büyüklerinin olduğunu düşünmek isabetli görünmemektedir. Nitekim yukarıda onun müctehid imamlar hakkındaki övgülerine değinilmişti. İmâm-ı Rabbânî'nin hedefindeki kişiler daha çok kendi döneminde Ebû Hanîfe'deki ilim, vera' ve takvayı itiraf edip onunla ilgili birtakım "yakışksız" ifadeler kullanan mukallitler olmalıdır. Zira o, bu kimseler hakkında "Allah, dinin ve ehl-i İslâm'ın reisi olan Ebû Hanîfe'yi incitmeme ve ona eza vermeme konusunda bunlara yardım etsin." diyerek duada bulunmuş, son

66 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs İmam Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), 463-465.

67 İmam Şâfiî, *er-Risâle*, 461-463.

68 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231 (Mek. 55).

69 Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, ts.), 1/190.

70 Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhü'l-kebîr* (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, ts.), 2/239; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr* (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, ts.), 2/239.

71 Zehebî, *Menâkıbu Ebi Hanîfe*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Meârifü'n-Numâniyye, 1987), 32-33.

72 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231 (Mek. 55).

73 Orhan Çeker, *İlmihal'im* (Konya: Tekin Kitabevi, 2021), 33.

74 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231 (Mek. 55).

olarak da "Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar."⁷⁵ âyetini anımsatarak tenkidini ağırlaştırmıştır.⁷⁶

2.2. Hanefî Mezhebinin Üstün Yönleri

İmâm-ı Rabbânî, Hanefî mezhebinin müdafaa ederken bu mezhebe ait bazı hususiyetlere de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda o, "Bu mezhebin, müntesiplerinin çokluğunun yanı sıra usul ve fîrûda diğer mezheplerden ayrıcalığı vardır; hüküm istinbatında başlı başına yöntemlere sahiptirler. Bu özellik onların hak olduğunu haber vermektedir."⁷⁷ demiştir. Onun, "Başlı başına yöntemlere sahiptirler." sözünden kastının daha çok Hanefî mezhebine özgü olan yöntem ve kavramlar olduğu söylenebilir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerin usullerinde daha az kategorilendirme yapması metodolojik açıdan eksik oldukları anlamına gelmemelidir. Zira İmâm-ı Rabbânî bu hususlara dikkat çekerken bunu kastetmemiştir. O bununla kendine has yöntemlere sahip olan bir mezhebin hak olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

İmâm-ı Rabbânî bu hususların neler olduğunu hakkında tafsilat vermemiştir. Fakat bahsedilen hususiyetler gerek fîrû ve gerekse usulde geniş bir yer tutmaktadır. Kimi çağdaş araştırmacı bunları "Hanefîliğe özgü" kavram ve usuller olarak ele almışlardır.⁷⁸ Bunlardan bazılarının değinmek konuyu izah noktasında faydalı olacaktır:

1. Hanefîler ef'âl-i mükellefînde farzın altında "vâcip"⁷⁹ haramın altında "tahrîmen mekruh"⁸⁰ şeklinde ayrı sınıflandırma yaparken diğerleri böyle bir ayrıma gitmemişlerdir.
2. Hanefîler, edâ ve kazâyı makûl-gayrı makûl, misli-gayrı misli şeklinde taksime tabi tutmuşlardır.⁸¹
3. Cumhur, hadisleri mütevâtîr ve âhâd şeklinde ikiye ayırırken⁸² Hanefîler ikisi arasına "meşhur" kategorisini eklemişlerdir.⁸³ Bununla birlikte cumhurdan Ebû İshak el-İsferâyîni (ö. 418/1027) gibi âlimler mütevâtîr ile âhâd arasına müstefiz kavramını koyarak hanefîler gibi üçlü sistemi benimsemiştir.⁸⁴
4. Cumhur hadisteki kopukluğu (inkitâ') sened bağlamında ele alırken, Hanefîler zâhirî ve manevî şeklinde ele almışlardır.⁸⁵
5. Cumhur, hükümleri butlân ve fesâd ayırımına tabi tutmazken Hanefîler muâmelât konularında butlân ve fesâd ayırımına gitmişlerdir.⁸⁶
6. Hanefîler, emir ve nehyi "hasen li aynihî-hasen li gayrihî" ile "kabîh li aynihî-kabîh li gayrihî" kategorilerine ayırmışlardır.⁸⁷
7. Hanefîlerin büyük bir kısmı, sadece sarîh icmâyî değil sükûtî icmâyî da kat'î hüccet saymışlardır. Kerhî (ö. 340/952) gibi zannî delil kabul edenler de olmuştur.⁸⁸
8. Hanefîler ruhsatları "hakîkî" ve "mecâzî" ayırımına tabi tutmuşlardır.⁸⁹
9. Yine Hanefîler ehliyetleri "vücûb-edâ" ve ehliyet arızalarını da "semâvî-müktesebe" diye kısımlara ayırmışlardır.⁹⁰

75 et-Tevbe, 9/32.

76 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/231 (Mek. 55).

77 İmâm-ı Rabbânî, *el-Mektûbât*, 2/230 (Mek. 55).

78 Duman, *Usul Yazıları*, 125.

79 Cessâs, *el-Fusûl fî'l-usûl* (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1993), 3/236; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, thk. Kâmil Muhammed, Muhammed Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 34; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1/54.

80 Hallâf, *Usûlü'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirîn, 2012), 102; Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Ali Şürûnbülâlî, *Nûru'l-izâh*, thk. Muhammed Enis Mihrât (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 19.

81 Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 87; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Menâr* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 2; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.), 1/110, 111; Ebû Saîd el-Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), 91.

82 İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/216; Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm, 104; Karâfî, *el-Furûk* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/281.

83 Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 207; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, (*Kesfü'l-esrâr ile beraber*) (İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i Osmaniye Matbaası, 1890), 2/368; Abdülazîz el-Buhârî, *Kesfü'l-esrâr*, 2/368; Serahsî, *Usul*, 1/366.

84 H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/371.

85 Zâhirî inkitâ', hadisin senedindeki maddî kopukluktur ki mürsel hadisler bu kabildendirler. Manevî inkitâ', hadisin senedinde maddî bir kopukluk olmamakla birlikte hadis ya kendinden daha kuvvetli bir delile muarız olmuştur ki bu da dört kısımdır ya da râvideki bir kusurdan dolayı manevî kopukluk meydana gelmiştir. Bk. Serahsî, *Usul*, 1/359, 364, 370; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, 2/394; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 108.

86 Hallâf, *Usûlü'l-fikh*, 111; Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.), 257.

87 Serahsî, *Usul*, 1/60; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerikandî, *Mizânü'l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdulber (Katar: Metâbiu'd-Devhati'l-Hadise, 1984), 1/178, 226; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiyi*, thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/235-236.

88 Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, 70.

89 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 81.

90 Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî İbnü's-Sââtî, *Bedî'u'n-nizâm*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî (Mekke: Câmîatü'l-Ümmî'l-Kurâ, 1984), 1/202, 221; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Menâr*, 13; Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik*, 149-151.; Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-Arabî, ts.), 329, 342.

Hanefilere özgü olan yöntem ve kavramlar elbette bunlarla sınırlı değildir. İmâm-ı Rabbânî yukarıdaki sözüyle bu tür özelliklere işaret etmiş ve diğerlerinden farklı metotlara sahip olan böyle bir mezhebin hak olması gerektiğini ifade etmiştir. Gerçekten müstakil bir çalışmaya konu olacak derecede geniş bir alana yayılan bu özellikler Hanefilerdeki sistemli fıkıh birikimine işaret etmekte ve belki de onların cumhurun karşısında konumlandırılmasının sebeplerinden biri olmaktadır.

Hanefilerin farklılıklarını ortaya koyan bu kavramların diğer mezheplerle mukayeseli olarak ele alınmasının konuya metodolojik açıdan katkı sağlayacağı muhakkaktır. Ancak böyle bir çabanın geniş bir hacim tutacağı gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

SONUÇ

Daha çok tasavvufi kimliği ile bilinen İmâm-ı Rabbânî'nin fikhî konu ve meseleler hakkında da önemli bir birikime sahip olduğu ve bu alanda söz söylediği görülmektedir. O özellikle Hanefî mezhebi ve onun kurucusu hakkında kendine özgü bazı yaklaşımlar getirmiş, Ebû Hanîfe'yi ve mezhebini bir takım akli deliller yanında bazı manevi unsurlarla da savunma yoluna gitmiştir.

İmâm-ı Rabbânî, Ebû Hanîfe'nin salt re'yci diye anılmasına karşı çıkmış, bu iddialara mukabil birtakım reddiyeler geliştirmiştir. Ona göre Ebû Hanîfe, hadislerle muhaliflerden daha çok değer vermekte, üstelik hadisler bir yana, sahâbenin kavlini de hüccet olarak kullanmaktadır. Ayrıca ona göre Hanefîlik başlı başına kendine özgü kural ve metotları olan bir mezheptir. Böyle köklü bir birikime sahip olan ve Müslümanların ekserisinin tabi olduğu bir mezhebin hata üzere olduğunu iddia etmek, doğal olarak Müslümanların çoğunun hata üzere olduğunu iddia etmekle eş değerdir. Bu da akli-selimin kabul etmeyeceği bir durumdur.

İmâm-ı Rabbânî'nin Ebû Hanîfe ile diğer mezhep imamları arasında yaptığı mukayesede Ebû Hanîfe'yi diğerlerinin ulaşamayacağı bir mertebeye çıkardığı, onu bu mertebede görmesini de ondaki üstün takva ve veraya bağladığı müşahade edilmektedir. Bununla birlikte İmâm-ı Rabbânî diğer imamların da takva ve vera sahibi olduğunu ifade etmiştir. Onun Ebû Hanîfe'yi ayrı bir yere koyması; İmâm Şâfiî'yi Ebû Hanîfe'den üstün gören ve Ebû Hanîfe'yi Arap olmadığından ittibaya layık görmeyen, yine Ebû Hanîfe'nin Arapça bilmediğini, dolayısıyla müctehid olamayacağını ileri süren kimi ehl-i hadîse bir cevap olarak değerlendirilebilir.

Muhaliflerin Ebû Hanîfe'yi ağır bir dille eleştiriye tabi tutmasına İmâm-ı Rabbânî "işârî" bir Ebû Hanîfe tasavvuruyla da karşılık vermiştir. Ebû Hanîfe'yi Hz. İsa'ya benzetmesi bu bağlamda zikredilmesi gereken önemli bir husustur. Hz. İsa'nın nüzûlden sonra Hanefî mezhebine uygun olarak ibadet edeceği iddiasını ilk ortaya atan İmâm-ı Rabbânî olmasa da onun bu görüşü desteklediği görülmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın Ebû Hanîfe'yi taklit etmeyeceğini, ancak işlediği amel-lerin Hanefî mezhebiyle uyumlu olacağını ifade etmesi aynı düşüncenin bir devamı olarak görülebilir.

Hanefiliğin tatbikatta kolay bir mezhep, ehl-i İslâm'ın büyük çoğunluğunun Hanefî mezhebine müntesip oluşu ve Hz. İsa'nın, nüzûlünden sonra Hanefî mezhebine uygun amel edecek olması gibi hususlar İmâm-ı Rabbânî'ye göre Hanefiliğin meziyetlerindendir. Bununla birlikte onun Hanefî mezhebini bu vasıflarla övmesinin temelinde taassup dürtüsünün olduğu da görülmemektedir. Zira o, mezhebî taassup göstermediğini bizzat dile getirmekle birlikte diğer mezhep imam-ları aleyhinde herhangi bir eleştiride bulunmamakta, üstelik onları hürmetle yâd etmektedir.

Netice olarak İmâm-ı Rabbânî tasavvuf anlayışının da etkisiyle maneviyatla mezcedilmiş işârî bir Hanefîlik tasavvuru ortaya koymuş ve Hanefî imamlardan miras aldığı Ebû Hanîfe ve Hanefîlik müdafaasını kendi döneminde, kendine has bazı izahlar da ilave ederek sürdürmüştür.

Bu çalışmada İmâm-ı Rabbânî'nin Hanefî mezhebine ve İmam Ebû Hanîfe'ye bakışı, temel meseleler üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Görüldüğü gibi, daha çok tasavvufi kimliği ile tanınan İmâm-ı Rabbânî esasen çok yönlü bir âlim olduğundan dolayı itikâdî görüşleri yanında fıkıhçılığı ile dikkat çekmekte olup bu yönlerine dair tafsilatlı ve derinlikli çalışmalar yapılabilir. İmâm-ı Rabbânî'nin fıkıh alanında diğer görüşleri, -varsa- kendine özgü ictihad ve fetvaları, usul-i fıkıh anlayışı, fıkıh konusunda faydalandığı kaynaklar, kendinden sonraki döneme etkisi ve görüşlerine fıkıh kitaplarında atıf yapılıp yapılmadığı gibi başka çalışmalar yapılabilir.

Yazar Katkıları: Fikir-İ.K.; Tasarım-F.Y.; Denetleme-F.Y.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-İ.K.; Analiz ve/veya Yorum-İ.K., F.Y.; Literatür Taraması-İ.K.; Yazıyı Yazan-İ.K.; Eleştirel İnceleme-İ.K., F.Y.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Conception-İ.K.; Design-F.Y.; Supervision-F.Y.; Data Collection and/or Processing-İ.K.; Analysis and/or Interpretation-İ.K., F.Y.; Literature Search-İ.K.; Writing Manuscript-İ.K.; Critical Review -İ.K., F.Y.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*. thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ateş, Süleyman. "Kutup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/498-499. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. Ebû Abdullah Surkî. Haydarâbâd: Cem'iyeti Dâirati'l-Me'ârifî'l-'Usmâniyye, 1357/1938.
- Bağdâdî. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. thk. Muhammed Saîd Hatipoğlu. Ankara: Dâru İhyâi Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Bağdâdî. *Târîhu Bağdât*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Menâkibü's-Şâfiî*. thk. Seyyid Ahmed Sakar. Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1390/1970.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed. *Kesfü'l-esrâr (Usûl-i Pezdevî ile beraber)*. İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i 'Usmaniye Matba'ası, 1307/1890.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1434/2013.
- Bursevî, İsmâîl Hakkî. *Kitâbü'l-Hitâb*. İstanbul: y.y., 1292/1875.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1414/1993.
- Cüveynî. *el-Burhân*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1418/1997.
- Çeker, Orhan. *İlmihal'im*. Konya: Tekin Kitabevi, 2021.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsa. *Takvîmü'l-edille*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhü'l-kebîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, ts.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr*. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, ts.
- DİB. *İlmihal*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *İkdû'l-cîd fî ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*. thk. Mühibbüddîn el-Hatîb. Kahire: Matba'atü's-Selefiyye, ts.
- Duman, Soner. *Usul Yazıları*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehl-i Mekke*. thk. Muhammed Sabbâğ. Beyrut: Dâru'l-'Arabiyye, ts.
- Ebû Hanîfe, Numan b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-müteallim*. thk. Zâhid el-Kevserî. Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1368/1949.
- Ebû Hanîfe. *Risâle-i Ebî Hanîfe ilâ 'Usmân el-Bettî*. thk. Zâhid el-Kevserî. Kahire: Matba'atü'l-Envâr, 1368/1949.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. trc. Osman Kesioğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Ebû Zehre. *Usûlü'l-fıkh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Elbânî. *Sıfatü's-salâti 'ala'n-Nebî*. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1427/2006.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bîşr İshâk b. Sâlim. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Helmut Ritter. Wiesbaden/Almanya: Franz Steiz House, 1400/1980.
- Eşit, Yusuf. "İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin Muğisü'l-halk fî tercihi'l-kavli'l-hakk Adlı Eserinde Ebû Hanîfe'ye Yönelik Eleştirileri". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/İDEKTA (Temmuz 2021), 187-193. <https://doi.org/10.18506/anemon.906786>
- Gazâlî. *el-Mustasfâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413/1992.
- Hâdimî, Ebû Saîd. *Mecâmi 'u'l-hakâik*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1437/2016.
- Hâkim Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Marifetü 'ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1397/1977.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *Usûlü'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *Mesâdiru't-teşrî'l-İslâmî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed. *Gamzü uyûni'l-besâ'ir alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1405/1984.
- Herrâsî, Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî Kiyâ. *Ahkâmü'l-Kurân*. thk. Musa Muhammed Ali ve İzzet Abdu 'Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1404/1984.
- Hindî, Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî. *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkik-i ba'zı mesâ'ili'l-İmâm Ebî Hanîfe*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1985.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İntikâ fî fezâil's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddül-Muhtâr*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1386/1966.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Nuhbetü'l-fiker*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1418/1997.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mukaddime*. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1401/1981.
- İbn Hanbel. *Kitâbü'l-İlel*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Mecrûhîn*. thk. Mahmud İbrahim Zâyed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *İlâmü'l-muvakkîn*. Riyâd: Memleketü'l-'Arabiyye e's-Suûdiyye, 1423/2002.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Kuteybe. *Te'vîl-ü mühtelif'l-hadîs*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Muhtasaru târih-i Dımaşk*. thk. Ruhiyye Nehhas vd.. Dımaşk: Dâru'n-Neşr, 1402/1982.
- İbnü's-Sââtî, Ebû'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî. *Bedü'n-nizâm*. thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1404/1984.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Usmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *el-Mukaddime*. thk. Nured-din Itr. Beyrut: Dâru'l-Fikir el-Mu'âsır, 1406/1986.
- Kandemir, Yaşar. *Hadis Karşıtları Ne Yapmak İstiyor*. İstanbul: Tahlil Yayınları, 1442/2020.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî. *el-Furûk*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-Muhtasar*. thk. Kâmil Muhammed ve Muhammed Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Mahmûd Tahhân. *Teysîru mustalahi'l-hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1432/2011.
- Merğînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. thk. Talâl Yûsuf. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-'Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1356/1937.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Molla Fenârî. *Fusûlü'l-bedâyi'*. thk. Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmâîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Molla Hüsrev. *Mirâtü'l-usûl*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Muhammed Pârsâ. *Fusûlü's-sitte*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, no: 1003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1435/2014.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Menâr*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, ts.
- Pezdevî, Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî. *Kenzü'l-vüsûl (Keş-fül-esrâr ile beraber)*. İstanbul: Şirketi Sahâfiye-i 'Usmaniye Matba'ası, 1307/1890.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed. *Ahbâru Ebî Hanîfe*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mîzânü'l-usûl*. thk. Muhammed Zeki Abdulber. Katar: Metâbiu'd-Devhati'l-Hadîse, 1404/1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usul*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî. Haydarâbâd: Dâ-rü'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye, 1395/1975.
- Sıddîk Hasan Han, Ebû't-Tayyib Muhammed Sıddîk. *Ebcedü'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc. *el-Kâfî şerhi usûli'l-Pezdevî*. thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânet. Me-dine: Mektebetü'r-Rüşd, 1422/2001.
- Sirhindî, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynil'âbidîn el-Fârûkî. *el-Mektûbât*. nşr. Arif Nevşahi. İstanbul: Erkam Yayınları, 1439/2018.
- Sirhindî. *Mebde' ve Meâd*. İstanbul: Hakikat Kitapevi, 1432/2011.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938.
- Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali. *el-Mîzân*. thk. Abdurrahman Umeyre. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihâl*. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, ts.
- Şürünbülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Ali. *Nûru'l-izâh*. thk. Muhammed Enîs Mihrât. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1426/2005.
- Timurtâşî. *Bezlü'l-mechûd fî esilet-i tağayyirîn-nükûd*. thk. Hüsameddin b. Mûsâ Afâne. Filistin: Câmiatü'l-Kudüs,

1422/2001.

Ünal, İsmail Hakkı. *İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Kitâbü'l-arş*. thk. Muhammed b. Halife Temîmî. Medine: 'İmâdetü'l-Bahsi'l- 'İlmî, 1424/2003.

Zehebî. *Menâkıbu Ebi Hanîfe*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Me'ârifü'n-Nu'mâniyye, 1407/1987.

Zekiyyüddîn Şa'bân. *Usûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.

EXTENDED SUMMARY

In Islamic law, ḥadiths were utilized to deduce rulings on matters about which there is no verse, and in cases where there is no ḥadith or there is a problem in the authenticity of the existing ḥadith, personal judgment was put into effect. As a natural consequence, those who practiced with ḥadith were called Ahl al-Ḥadith and the *jumhur* served as the representative of this group. Those who used their personal opinion along with Ḥadith in the deduction of rulings were called Ahl ar-Ra'y, and the representatives of this group were Ḥanafis, and their leader was Abū Ḥanīfa. During the historical process, significant debates took place between both groups and each group tried to defend their madhhab with some arguments. In these debates, the Ahl al-Ḥadith argued that Abū Ḥanīfa disregarded the ḥadith despite its presence and ruled on the basis of personal opinion and heavily criticized him on this issue. The representatives of Ahl ar-Ra'y, on the other hand, did not accept the interpretation that Abū Ḥanīfa disregarded the ḥadith and attributed his not acting on the existing ḥadith to his strict conditions for accepting the ḥadith. Imām Rabbānī, who was known primarily for his Sufi identity, was also involved in these debates between Ahl al-Ḥadith and Ahl ar-Ra'y and naturally attempted to defend Abū Ḥanīfa and his madhhab, Ḥanafism. One of Imām Rabbānī's arguments in defense of Abū Ḥanīfa was that the dissidents were incompetent and incapable of understanding Abū Ḥanīfa's method. His comment about the opposition paved the way for other issues, eventually leading him to liken Abū Ḥanīfa's inability to be understood by his opponents to the situation of Jesus, and the issue of Ḥanafism evolved into a spiritual phase. Imām Rabbānī's spiritual interpretations of Ḥanafism were not limited to this. As a matter of fact, he supported the claims made by some Sufis before him that Jesus would worship in accordance with the Ḥanafī sect after his descent to earth, and he stated that the Ḥanafī sect had prophetic characteristics. Imām Rabbānī's most beloved personality after Abū Ḥanīfa was Imām Shafī'i. The reason why he ranked Imām Shafī'i second in terms of virtue is that Imām Shafī'i said about Abū Ḥanīfa: "People are Abū Ḥanīfa's family in fiqh" and that when he visited Abū Ḥanīfa's grave, he abandoned his *ijtihad* out of respect and followed his. This action of Imām Shafī'i led Imām Rabbānī to have a special affection for him, and as a result, Imām Rabbānī imitated his madhhab in some of his *nafla* acts of worship. Imām Rabbānī acknowledged the knowledge and *taqwa* of the other mujtahid imams other than Abū Ḥanīfa and Imām Shafī'i, but added that they were equal to children compared to Abū Ḥanīfa. When Imām Rabbānī's words about his madhhab are considered holistically, it is seen that there are some reasons for his favoring the Ḥanafī madhhab over others. These include Abū Ḥanīfa being the imam of the Ḥanafī madhhab, Ḥanafism being an easy madhhab in practice, the fact that the vast majority of the people of Islam belong to the Ḥanafī madhhab, and the fact that Jesus Christ practiced in accordance with the Ḥanafī madhhab after his Ascension. However, Imām Rabbānī's elevation of his madhhab, Ḥanafism, above other madhhabs was not motivated by *ta'aşşub*. In fact, in a statement in which he compared Ḥanafism to other practical madhhabs, he compared the light of the Ḥanafī madhhab to the ocean and the light of other madhhabs to the pools and canals, and he did not show *ta'aşşub* in expressing this. He also said that one should endeavor to bring together the views of all the mujtahids as much as possible in the performance of one's acts of worship, taking into account the possibility that the conclusions of other madhhabs may be accurate.